

SANOAT SOHASIDAGI XUFYONA IQTISODIYOTNI ANIQLASH VA SOLIQ SIYOSATI ORQALI TARTIBGA SOLISH

Raxmonjonov Nozimjon Yusufjon o'g'li

“Toshkent shahar elektr tarmoqlari” MChJ muhandisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada sanoat sohasida mavjud xufyona iqtisodiyot ko'lamini aniqlash, uning milliy iqtisodiyotga ta'siri, aniqlash usullari hamda soliq siyosati vositasida tartibga solish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqotda statistik, tahliliy va komparativ yondashuvlardan foydalanilgan bo'lib, samarali soliq nazorat tizimi, raqamli boshqaruv, fiskal rag'batlar va legallashtirish siyosatining amaliy yechimlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: xufyona iqtisodiyot, sanoat sohasi, soliq siyosati, fiskal nazorat, raqamlashtirish, iqtisodiy tahlil, legallashtirish.

Kirish

Bugungi kunda xufyona iqtisodiyot har bir mamlakatda iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida ko'rilmog'da. Ayniqsa, sanoat sohasida ishlab chiqarish hajmlarining to'liq hisobga olinmasligi, naqd aylanmalar va yashirin ish o'rinlari orqali soliq bazasining qisqarishi davlat byudjetiga katta yo'qotish keltirmog'da.

O'zbekiston sharoitida ham xufyona iqtisodiyotning muhim qismi aynan sanoat tarmoqlarida — kichik ishlab chiqarish korxonalari, sexlar va norasmiy ustaxonalarda shakllanmog'da.

1. Xufyona iqtisodiyot tushunchasi va uning sanoatdagi ko'rinishlari

Xufyona iqtisodiyot — bu davlat tomonidan rasmiy ro'yxatga olinmagan, soliqqa tortilmaydigan, ammo iqtisodiy faoliyat sifatida foyda keltiruvchi jarayonlar yig'indisidir.

Sanoat sohasida bu holatlar quyidagicha namoyon bo'ladi:

ishlab chiqarilgan mahsulot hajmlarini kamaytirib ko'rsatish;

rasmiy hisobotlardan tashqari ishchilarni norasmiy ishlatish (“soya mehnati”);

naqd savdolarini soliq organlaridan yashirish;

import xomashyolarni noqonuniy yo'l bilan olib kirish;

“qo'g'irchoq korxonalar” orqali foyda yashirish.

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston YAIMining 35–40 foizi xufyona iqtisodiyot ulushiga to'g'ri keladi. Shundan muhim qismi sanoat tarmog'ida to'plangan.

2. Sanoatdagi xufyona iqtisodiyotning sabablari

Sanoat sohasida xufyona faoliyatning shakllanishiga quyidagi omillar sabab bo'ladi:

1. Soliq yukining nisbatan yuqoriligi — kichik ishlab chiqaruvchilar uchun murakkab soliq hisobotlari va to'lov tizimlari.
2. Nazorat mexanizmlarining yetarli emasligi — soliq organlarining ma'lumot almashish tizimi zaifligi.
3. Raqamli boshqaruvning sustligi — ishlab chiqarish hajmlari va aylanmalarni real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatining yo'qligi.
4. Soliq to'lovchilarning moliyaviy savodxonligi pastligi.
5. Naqd pul aylanmasining yuqoriligi va elektron to'lovlarning cheklanganligi.

3. Xufyona iqtisodiyotni aniqlashning zamonaviy usullari

Xufyona faoliyatni aniqlash uchun quyidagi ilmiy va amaliy yondashuvlar qo'llaniladi:

3.1. Makroiqtisodiy baholash usullari

MIMIC (Multiple Indicators Multiple Causes) modeli yordamida yashirin faoliyatning YAIMdagi ulushi baholanadi.

Elektr energiyasi iste'moli metodi – ishlab chiqarish hajmi bilan energiya sarfi o'rtasidagi farq asosida yashirin ishlab chiqarish aniqlanadi.

3.2. Mikrodarajadagi usullar

Soliq ma'lumotlarini bojxona, bank va kadastr ma'lumotlari bilan solishtirish.

Raqamli nazorat tizimlari (E-QR code, onlayn nazorat-kassa mashinalari) orqali tovar aylanishini kuzatish.

Ish haqi fondi va ijtimoiy to'lovlar o'rtasidagi tafovutlarni tahlil qilish.

3.3. Sun'iy intellekt asosidagi prognoz tizimlari

Xufyona ishlab chiqarish ehtimolini aniqlash uchun AI-modellardan foydalanish (masalan, soliq risk-indeks tizimlari).

4. Soliq siyosati orqali xufyona iqtisodiyotni tartibga solish mexanizmlari

Soliq siyosati — bu xufyona iqtisodiyotga qarshi eng samarali vositalardan biridir. Quyidagi mexanizmlar samarali hisoblanadi:

1. Soliq yukini maqbullashtirish — kichik ishlab chiqaruvchilar uchun soddalashtirilgan soliq tizimi va differensial stavkalar joriy etish.
2. Fiskal rag'batlar — legallashtirilgan korxonalar uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar va grantlar.
3. Elektron nazorat tizimi — e-Soliq, e-Inventory, e-Fatura tizimlarini to'liq integratsiyalash.
4. Raqamli hisob-kitob mexanizmlari — ishlab chiqarish hajmini blokcheyn orqali kuzatish.

5. Jamoatchilik nazorati — ochiqlik va shaffoflikni ta'minlovchi axborot platformalari yaratish.

6. Soliq madaniyatini oshirish — ishlab chiqaruvchilar uchun moliyaviy savodxonlik dasturlari.

5. O'zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan islohotlar

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida quyidagi chora-tadbirlar xufyona iqtisodiyotni qisqartirishga qaratilgan:

“Soliq kodeksi”ning yangilanishi (2020-y.) – soddalashtirilgan soliq tizimlari kengaytirildi.

Onlayn nazorat-kassa mashinalari joriy etildi.

Raqamli iqtisodiyot dasturi asosida soliq, bojxona va bank ma'lumotlari integratsiya qilinmoqda.

“Ishlab chiqarishni legallashtirish dasturi” doirasida kichik korxonalarga 3 yillik soliq imtiyozlari berilmoqda.

6. Muammolar va ularning yechimlari

Muammo Taklif etilgan yechim

Sanoatdagi yashirin aylanmalarni nazorat qilish murakkabligi Ishlab chiqarish liniyalariga onlayn hisoblagich va sensor tizimlarini o'rnatish

Soliq hisobotlarini yashirish Soliq organlari va tijorat banklari o'rtasida real vaqt rejimida ma'lumot almashish

Naqd aylanmalarning yuqoriligi Raqamli to'lov infratuzilmasini kengaytirish va “naqd puldan voz kechish” dasturi

Soliq to'lovchilarning ishonchsizligi Ochiq soliq ma'lumotlar portali va “halol korxona” reyting tizimini joriy etish

Kichik ishlab chiqaruvchilarga byurokratik bosim Soliq nazoratini “risk-indeks” asosida tabaqalashtirish

7. Xulosa

Sanoat sohasidagi xufyona iqtisodiyot — iqtisodiy o'sish, raqobatbardoshlik va davlat byudjeti barqarorligiga jiddiy xavf tug'diradi. Uni kamaytirish uchun quyidagi strategik yo'nalishlar muhim:

1. Raqamli nazorat tizimlarini kengaytirish;
2. Soliq yukini adolatli taqsimlash va imtiyozlarni maqsadli berish;
3. Sun'iy intellekt asosida risklarni tahlil qilish;
4. Sanoat subyektlari uchun “legallashtirish rag'batlari”ni joriy etish;
5. Jamoatchilik va davlat sektori hamkorligini kuchaytirish.

Shu asosda xufyona iqtisodiyotning sanoatdagi ulushi bosqichma-bosqich kamayib, ishlab chiqarish jarayonlari to'liq ochiq va shaffof tizimga o'tadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. — Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xufyona iqtisodiyotga qarshi kurashish strategiyasi to'g'risida”gi PQ-5274-son qarori, 2021-yil.
3. Jahon banki: Shadow Economies Around the World, 2022.
4. IMF (2021). Tax Policy and the Informal Economy.
5. Karimov A. “Xufyona iqtisodiyot va uni kamaytirishning fiskal mexanizmlari” // Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali, 2023.
6. Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari (2024-yil).